

15. CzDIAK Ukrayiny. – F. 220. – Op. 1. – Spr. 589.
 16. DAKO. – F. 782. – Op. 2. – Spr. 401.
 17. DACHO. – F. 833. – Op. 1. – Spr. 20.
 18. DACHO. – F. 833. – Op. 1. – Spr. 26.
 19. DAKO. – F. 833. – Op. 1. – Spr. 30.
 20. Chermeczkyj Ye. A. Shlyaxta Radomyshl'skogo povitu Kyivskoyi guberniyi (kinecz XVIII – persha tretyna XIX st.) genealogichni ta istoriko-demografichnyj analiz. – Bila Cerkva, 2016. – 554 s.

Kryvosheia I. I., candidate of historical sciences, Professor, Head of the Chair of History of World Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical (Uman, Ukraine), igorkryvosheia@gmail.com

The search of «The Russian nobility» by Ukrainian estate residents Polish aristocrats Potocki (end XVIII – early nineteenth century)

The presented article is an attempt to highlight the process of finding the «Russian nobility» by residents of Ukrainian estates Polish aristocrats Potocki. Attention is drawn to the legal framework of incorporating process and legitimization of the local population (nobles, peasants, etc.) to the state of nobility of the Russian Empire.

Keywords: nobles, gentry, peasants, columns of Potocki, nobility, Right-bank Ukraine, Russian empire, decree.

УДК 94(460+477)“16”

Купрієнко С. А.,

кандидат історичних наук, науковий співробітник
 відділу науково-видавничої діяльності НМІУ
 (Україна, Київ), kuprienko@nmiu.com.ua

**КОЗАЦТВО, УКРАЇНА ТА СХІДНА ЄВРОПА
 В ІСПАНОМОВНИХ ДЖЕРЕЛАХ 17 СТ.**

Здійснено історіографічний та, подекуди, джерелознавчий аналіз іспаномовних нарративних джерел 17 ст. Встановлено різновиди джерел та їх суттєві недоліки. Виявлено «мандрівні» сюжети про Україну, що використовувались іспанцями тривалий час. Визначено іспанських авторів, які були очевидцями та свідками подій в Східній Європі. Виокремлено іспанські газети, як нове джерело з історії України. Підкреслено необхідність здійснити переклади на сучасну українську мову як тих джерел, що були перекладені на староукраїнську мову у 18 ст., так і тих, що раніше не перекладались ніколи.

Ключові слова: Іспанія, козацтво, мандрівники, Московія, нарративні джерела, Польща, Східна Європа, Україна.

Дослідженню історії українського козацтва 17 ст. присвячено багато праць, але питанню іспаномовних нарративних джерел та їх критичному аналізу досі не було приділено уваги як у вітчизняній так і в іспанській історіографії. Але побіжно теми іспаномовних джерел 17 ст. про Східну Європу торкалися польські дослідники Г. Маковецька, Є. Аксер і Ц. Тараха [14, р. 200]. З огляду на вищезазначене нас зацікавило, які ж саме нарративні джерела (листи, реляції, звіти, книжки чи періодичні видання) виходили в Іспанії або були написані іспанською мовою в 17 ст. і в яких згадувались Україна та козаки.

Метою ж даної розвідки є встановлення попереднього переліку основних іспаномовних нарративних джерел 17 ст. про Україну, їх історіографічний аналіз та введення у науковий обіг вітчизняної науки цих джерел. Оскільки наразі не стоїть мова про глибоку класифікацію джерел, то буде застосовано хронологічний принцип та методи історіографічного і джерелознавчого аналізу.

Перейдемо до самих джерел. Першим таким за хронологією варто згадати іспанський переклад «Універсальних реляцій про світ» Джованні Ботеро (Вальядолід, 1603; італійський оригінал, 1596) [13],

але не будемо зупинятися на ньому детально, адже італійський текст добре відомий в українській історіографії [21], підкреслимо лише, що для іспаномовного простору 17 ст. цей текст важливий тим, що саме перекладом, а не оригіналом протягом усього століття користувались іспанські письменники при описах території України (рис. 1). Одним із таких авторів був мандрівник Педро Куберо Себастьян, про якого буде написано нижче.

Рисунок 1. Титульна сторінка іспанського видання Джованні Ботеро «Універсальні реляції про світ» (Вальядолід, 1603).

Хронологічно наступною є іспанська книга «Повідомлення дона Хуана Персидського про визначні речі Персії», видана у Вальядоліді в 1604 році (рис. 2), автором якої є дон Хуан Персидський (насправді, азербайджанець Орудж-бек Баят, відомості якого були перекладені іспанською мовою та упорядковані іспанським видавцем книги) [12]. Існує російський переклад цієї книги, але недоліком його є те, що він зроблений з англійського перекладу і, мабуть, цим пояснюється надто осучаснений, чи, скоріше, спотворений переклад, коли всі власні імена в тексті були суттєво змінені та додано відсутні слова і фрази [20]. Це, так би мовити, літературний переклад, а не науково-історичний.

Хоча сама книга напряму не стосується історії України, але вона, окрім усього, містить описи подій Східної Європи, та, зокрема, повідомлення, які дозволяють встановити датування походу 12 тисячного козацького (невідомо, запорозького чи донського, можемо припустити, що останнього) війська проти турецьких військ воєначальника Османа-паші

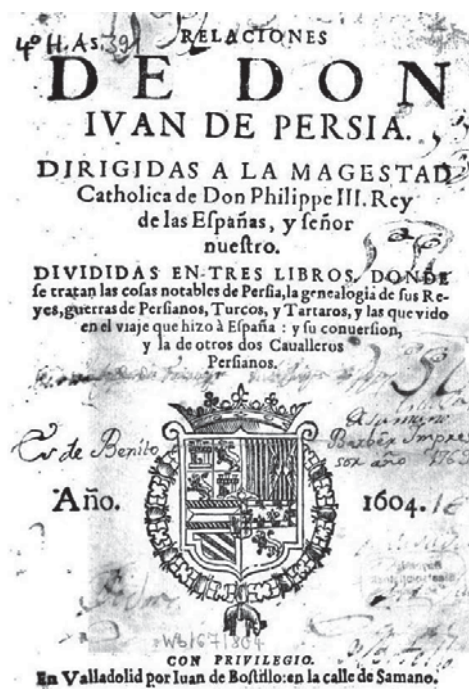

Рисунок 2. Титульна сторінка книги «Повідомлення дона Хуана Персидського про визначні речі Персії» (Вальядолід, 1604).

Оздеміроглу¹ та беклярбека Джафара-паші², які в свою чергу вийшли з Дербенту (султаном тоді був Мурад III, а візиром Сіявуш-паша Каньджанін). Нас зацікавив один епізод, де згадуються козаки: «Саме в цей момент Амуратес призначив Осман-пашу головнокомандувачем війська [в Грузії на місце Фархад-паші], хоча великий візир в Порті Чаус-паша³ намагався цьому завадити, оскільки він був найбільшим ворогом Османа... і що було б зручніше дати наказ вбити Османа: і для цього було б непогано, аби деякі перевдягнені татари вийшли між Колехос і Іберією⁴, і напали б на Османа та вбили б його, оскільки він легко переконає Амуратеса, що скоєно це кочовиками, або мангреліями або хеорхінами⁵, або московитськими розбійниками. Таким був план, і коли Осман виступив у Константинополь, [у зв'язку з] новим призначенням, татари [почали] здійснення [наміру] убити Османа. Але вони не змогли, [бо], випередивши, він їх захопив у полон і

¹ Оздеміроглу Осман-паша (тур. Özdemiroğlu Osman Paşa, 1526 – 29 жовтня 1585) – визначний державний і військовий діяч, сардар і великий візир Османської імперії (1584-1585).

² Джафар-паша (роки життя невідомі) – беклярбек (керівник області, внутрішнього улусу) Кафи, в поході 1582 року його було призначено сардаром над військами в допомогу Осман-паші, за відсутності Осман-паші виконував функції намісника (каймаком) в Ширвані, після смерті Осман-паші в 1585 р. був беклярбеком Тебризу, правителем Багдаду, Ширвану і потім знову беклярбеком Тебризу. Про життя цього воєначальника детальніше розповідає Ібрагім Печеві (1572-1650) в своїй книзі «Історія Печеві».

³ Сіявуш-паша Каньджанін (боснійська: Sijavuš-paša Kanjižanin, помер 1602, Стамбул) – османський державний діяч з Санджака Боснії, великий візир з 24 грудня 1582 р. по 28 липня 1584 р., і з 15 квітня 1586 р. по 2 квітня 1589 р. а також з 4 квітня 1592 р. по 28 січня 1593 р. Він був одружений на Фатмі Султан, дочці Селіма II.

⁴ Колхіда та Іберія.

⁵ Мінгрелі та грузини.

під тортурами дізнався правду: і він безпечно дістався Константинополя, розповів [султану] Амуратесу, як, відправившись, згідного його наказу, з Дербенту (який деякі називають Демікапрі), і, оминаючи скелі Кавказу та залишаючи Медію, Іберію і Колхив по ліву руку, а по праву – річки Волгу і Танаї, коли він дістався перших берегів Евксинського Понту, [то] на нього напали 12 тисяч касаків, або розбійників, але силами своїх чотирьох тисяч [воїнів] він дав їм відкоша та захопив у полон тих, що відкрили йому правду. Амуратес не приховував люті, [коли дізнався про] це, і змістив Шауса з посади великого візира, і проголосив Татарина ворогом держави...» [12, ф. 87–88]. Цей бій відбувся приблизно в жовтні-листопаді 1583 р., скоріш за все, на берегах Чорного моря, на Кубані, оскільки не сказано, що Осман-паша встиг досягти м. Кефе (Крим), куди він прямував. Як зазначає дослідник О. Гайворонський, з Ширвану на Кефе Осман-паша виступив у похід у жовтні 1583 року, маючи наказ Мурада III арештувати кримського хана Мехмеда II Герая та доставити у Стамбул, а Кефе він дістався до початку зими [17, с. 286]. Тобто в книзі Хуана Персидського подано ретроспективну розповідь про подію, про яку розказує Осман-паша, згадуючи початок свого походу в Крим. І саме цей історичний бій з козаками ілюструє османська мініатюра Наккаша Османа з «Книги Царя Царів» («Şehinşahname», 1592) [8], бо Осман-паша лише один раз міг стикнутись із козаками. Але на сайті музею Палацу Топкапі вказується лише дата виходу «Книги Царя Царів», тобто 1592 р., але сам бій треба віднести до кінця 1583 р. (рис. 3).

Рисунок 3. Битва Осман-паші і Джафар-паші з козаками, 1584 рік (мініатюра Наккаша Османа в книзі «Şehinşahname», folio 130b, 1592. Музей Палацу Топкапі).

Також текст Хуана Персидського важливий тим, що розкаже про транзитний Волзький шлях в обхід території України, яким у 1599–1600 рр. рухались посли перського шаха Аббаса (від Астрахані до Москви дорога займала 4 місяці), і цим же шляхом як у 16 ст. так і у 17 ст. прямували різноманітні купці (турецькі, московські, перські, вірменські), монархи, дипломати, мандрівники, церковні ієрархи [15, с. 5–7]. І саме цей шлях пізніше обрав мандрівник Педро Куберо Себастьян, який рухався з Польщі через Московію в Іран, про що далі буде розказано детальніше.

Документальні джерела також входять до складу нарративних і до них можна віднести так звані «аркушівки», які іспанська влада розповсюджувала на території своєї велетенської імперії для ознайомлення, в т.ч. віддалених віце-королівств, про важливі події в Європі. Одну таку газету-аркушівку під назвою «Доповідь про повідомлення щодо усього, що сталося в Римі, Неаполі, Венеції, Генуї, Сицилії, Франції, Німеччині, Англії, та на Мальті...» за 1618 рік, виданий в м. Ліма (віце-королівство Перу), де згадується про безіменного козацького лицаря і полководця, якого тримали під арештом в чорноморській фортеці (рис. 4).

Рисунок 4. Перша сторінка газети-аркушівки «Доповідь про повідомлення щодо усього, що сталося в Римі, Неаполі, Венеції, Генуї, Сицилії, Франції, Німеччині, Англії, та на Мальті...» (1618 р., Ліма, Перу).

Однак доля цього козаку всімхнулася і він втік з полону, як вказано в джерелі: «... [Також повідомляють], що в одній чорноморській вежі Великий Турок тримав під арештом польського лицаря, яким був полководець Козаків [у боях] проти турків, [але] той втік через те, що йому в середині пирога передали напилки і мотузки: і була підозра, що він, [начебто], втік з дому французького посла, були схоплені його слуги та й [сам] посол, через що інші посли наполегливо скаржились великому візиру, [обґрунтовуючи це тим, що не личить так] ставитись до послів таких великих Государів, [а] тому його було звільнено» [13, f. 2]. Однак, варто зазначити, що ця публікація, мабуть, носила разовий характер і не була періодичною. Але вітчизняним дослідникам козацтва варто звернути увагу на це повідомлення для співставлення з уже відомими джерелами для з'ясування особи козацького полководця.

Наступним за часом публікації джерелом назовемо книгу Оттавіо Сап'єндзи «Новий трактат про Туркію...»

(Мадрид, 1622), де міститься інформація про козаків України (рис.5). Але варто сказати і про самого автора. Італієць Оттавіо Сап'єндза (іспанська форма імені Октавіо Сап'єнсія використана в книзі) народився в місті Катанія (о. Сицилія) у другій половині 16-го століття, був монахом. За своє 13-літнє перебування в Стамбулі призначений іспанською короною абатом Сан-Нікола. Ще у 1604 році по дорозі з Риму до Сицилії він був захоплений у морі османськими піратами поблизу Неаполя та переправлений в Бізерта, Туніс, а згодом у Стабмуд [4, р. 107]. В 1609 році після п'яти років рабства його було звільнено, завдяки втручання Ашиль де Арле, барона де Сансі і де ла Моле, французького посла в Стамбулі, у якого він служив капеланом [9, f. 65v]. Звинувачений у шпигунстві на користь короля Іспанії, він таємно покинув Османську столицю і повернувся в Європу в 1616 році [4, р. 107].

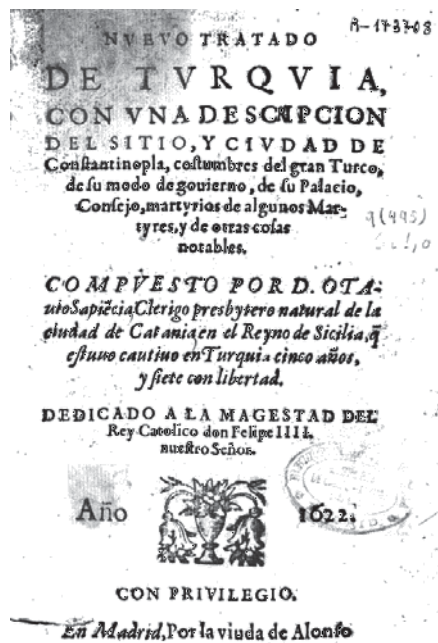

Рисунок 5. Титульна сторінка книги «Новий трактат про Туркію...» (Мадрид, 1622).

У своїх мемуарах, які мають форму трактату, Сап'єндза надає інформацію про політичну, військову та економічну організацію Османської імперії, особливо Османського флоту (де він служив три роки веслярем) та в'язниці (він відомий тим, що був капеланом і духівником християнських в'язнів), а також про життя різних християнських громад. На нашу увагу заслуговує розповідь Сап'єндзи про Роксію, тобто Русь, і заснування козаками Запорозької Січі, про які говориться в Главі XXIV його трактату [9, f. 58v–59r], і цікава вона також тим, що з невеликими змінами «мандрувала» у вигляді сюжету у книгах багатьох наступних іспанських істориків та письменників. Наприклад, Гонсало де Сеспедес-і-Менесес в книзі «Перша частина історії дона Філіпа IV, короля Іспанії» (Лісабон, 1631) також використав цей сюжет, зробивши кілька змін в датах та назвах [3, р. 102]. Окремо слід відзначити текст Сап'єндзи про військову тактику татар і козаків, про яку сказано в Главі XXIII [9, f. 59r–60r].

Долучити до переліку іспаномовних джерел мусимо і працю польського хроніста та дипломата Мацея Титлевського «Щоденна оповідь про війни, що велись між Поляками та Турками в 1620 і 1621 роках» (рис.6), присвячену в т.ч. Хотинській битві і опубліковану в Мадриді в 1623 році [7]. Того ж року в Мадриді з'явилося на світ латинське видання [6], хоча перше латинське видання цієї книги видане було в Неаполі в 1622 р. під назвою «Narratio de praелиis gestis inter Polonum et Turcam Annis 1620 et 1621» («Оповідь про війни, що велись між поляками і турками в 1620 і 1621 роках»), і воно добре відоме в українській історіографії завдяки тому, що його у перекладі на староукраїнську літературну мову включив до свого «Літопису» Самійло Величко, але додавши в канву тексту вставки з інших документів [22, с. 192], тому можна сказати, що ми досі не маємо сучасного українського перекладу цього твору. І такий переклад потрібний, адже іспанський варіант можна вважати рівноцінним латинському.

Рисунок 6. Титульна сторінка книги «Щоденна оповідь про війни, що велись між Поляками та Турками в 1620 і 1621 роках» (Мадрид, 1623).

Іншим різновидом наративних джерел можна вважати офіційні звіти або реляції іспанських чиновників, які здійснювали мандрівки в Східну Європу, зокрема в Польщу, з дипломатичними місіями. Одним із таких звітів є так званий «Звіт графа Фернана Нуньєса про подорож до Польщі (1670) [14]. В польській історіографії цей текст був мало відомий до 1995 року. Кілька фрагментів переклала на польську мову Г. Маковецька. Є. Аксер (професор з Варшави), що вивчав кореспонденцію Яна Дантишека (польського посла при дворі Карла V), згадав про його існування в Національному Історичному Архіві в Мадриді. Повний текст опублікував польський дослідник Цезари Тараха [14, р. 200]. В іспанській та українській історіографії він, мабуть, взагалі не відомий. Текст зберігається в книзі під позначкою 727 (зв'язка 3272) у Державному

Відділі, яка являє собою колекцію документів, що стосуються Польщі XVI–XVIII ст. Серед них заходиться анонімний опис Польщі, написаний іспанською мовою в 70-х роках XVIII ст. Опис має 10 сторінок і починається словами «Стверджують, що велику кількість Сарматів...» [14, р.195], які, фактично, і є справжньою назвою звіту. Стиль письма вказує нам на те, що текст був написаний одним автором. Перед цим текстом розміщено інший текст латинською мовою, а саме – опис чотирьох кандидатів на польський трон в 1669 році. Але важко сказати, чи написані обидва тексти одним і тим самим автором, бо, за свідченням Ц. Тарахи, деяка схожість є. Сам текст не підписаний і не датований, а також не відомо для кого він написаний [14, р. 195–196]. Автором цього тексту, на думку Ц. Тарахи, є граф Фернан Нуньєс, а сам текст від датує 1670 роком [14, р. 200], але аргументація на користь цієї думки не є беззаперечною. Так, Тараха вказує, що начебто саме Фернан Нуньєс прибув у Варшаву 18 вересня 1670 року з приводу весілля короля Міхала Корибута Вишневецького та Елеонори Марії Австрійської, дочки імператора Фердинанда III і мантуанської принцеси Марії Гонзагі, але завершив свій вояж Фернан Нуньєс вже у Стокгольмі. 22 вересня він був прийнятий на аудієнції польським монархом, що подарував йому картину зі своїм портретом. У Варшаві він пробув 2 тижні і виїхав 7 жовтня до Швеції через Гданськ. При цьому в тексті також міститься інформація про торгівлю міста Львова, про провінцію Україну та про козаків, а також гетьманів Ханенко і Дорошенко: «Козаки населяють більшу частину провінції, яка називається Лукранія. Ці люди, що нарobili стільки галасу в світі і стільки зла Полонії, є селянами, які у зв'язку з тим, що до них чинили тиранію, взяли зброю в цьому королівстві та викинули знать із земель, де вони нині проживають, вони багато років зберігають свою свободу, так що здається майже неможливим їх підкорити, і [серед найголовніших] інтересів королівства було б [краще] заручитись їхньою дружбою, будь-яким існуючим способом, хоча це [вже] справа складної майстерності, оскільки не легка справа – привести до спокою [людей], підготовлених до пограбунку і волоцюжого життя. Найбільш жахливим ворог Полонії є Турок¹, і навіть в своїй тиранії він завжди намагається знайти якісь приводи, щоб домогтись свого. [Такими приводами є] те, що він може мати проти Полонії – [а] це козаки, якими править Аненко², що живуть по інший берег Бористенеса і перебувають під протекторатом [польського] короля, вони кривдять його [турецькі] володіння, і що від того нема спасіння, [та все ж] він [султан] бажає скористатися цим; або [ж іншим приводом є те, що] козаки з цього іншого берега Бористенеса, які знаходяться під його протекторатом, чийм головою є Доросенко³; вони зазнають кривд від

¹ Турецький султан.

² Михайло Ханенко (1620 — 1680) — український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Правобережній Україні (з липня 1669 по 1674). Представник козацького роду Ханенків. Син Степана Ханенка.

³ Петро Дорошенко (1627, Чигирин — 19 листопада 1698, с. Ярополче, Московія) — український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького Правобережної України (1665—1676), очільник Гетьманщини (1668—1670).

поляків, йому ж [султану] належить захищати їх. А коли він не бажає відкрито оголошувати війну, [то] надсилаючи перекопських татар, завдає великої шкоди тому королівству» [14, р. 206–207].

Серед інших різновидів наративних джерел відзначимо подорожні записки Педро Куберо Себастьяна – «Паломництво світом» (Неаполь, 1682), де зокрема розказується про Східну Європу, Волзький шлях в обхід України і коротко згадується про українських козаків (рис.7).

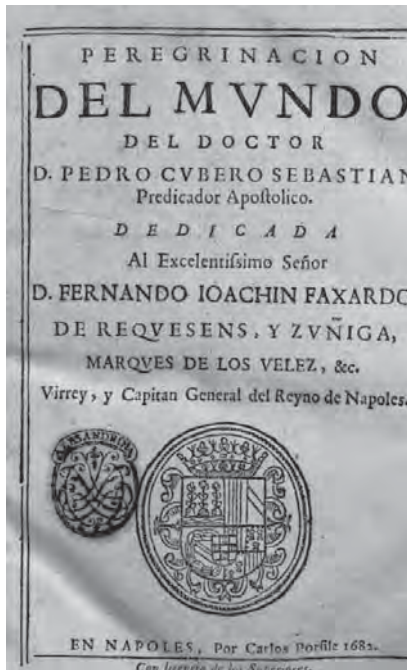

Рисунок 7. Титульна сторінка книги «Паломництво світом» (Неаполь, 1682).

Педро Куберо відвідав Польщу в 1 пол. 1674 р., здійснивши подорож з Кракова через с. Сребрна Гора до Варшави [5, р. 266]. Свій текст він, окрім власних свідчень, насичує запозиченими текстами, взятими, напр., стосовно назви країни – 1) у італійського гуманіста Рафаеля Волатеррано з його «Географії» (або ж це більш пізня цитата з Хуана де Пінеди з його «La Segunda Parte de la Monarchia Ecclesiastica o Historia Vniversal del mundo» (1606)); стосовно географічного положення – 2) у Джованні Ботеро з його «Універсальних реляцій про світ» (1603), але він додає свої спостереження та іноді виправляє старі свідчення інших авторів, або ж навпаки, копіює їх старі помилки [5, р. 267–268]. Педро Куберо, перебуваючи у Варшаві, повідомляє про смерть короля Міхала Корибута Вишневецького, яка відбулась начебто «не без отрути» (саму дату смерті визначає помилково) [18, с. 45], та вводить в текст розповідь про Хотинську битву 11 листопада 1673 р., спираючись на доповідь єзуїта Адама Пшеборовського (Adam Przeborowski; 1629–1683), сповідника Яна Собеського та очевидця. Розміщення військ битви та її перебіг співпадає з пам'ятними записками поляка Миколая Ємьолковського (Mikołaj Jemiołkowski), учасника цієї битви [5, р. 273]. Він дещо помилково називає ім'я головнокомандувача

турецького війська та чисельність війська, і помиляється в датуванні битви. Також Куберо описуючи коронацію Яна Собеського в 1674 р., вдається як до власних свідчень так і до вставок з текстів Ботеро, написаних за 100 років до того. Куберо також отримав 3 аудієнції у нового короля в його замському палаці, записавши інформацію про характеристику короля [1, р. 161; 5, р. 275]. Куберо передав Яну III листа від німецького імператора і отримав листа до перського шаха (король планував створити Святу Лігу проти турків; в ці часи було відправлено в Ісфахан 11 польських посольств), а до московського царя він отримав рекомендаційний лист від 17 червня 1674 р. та патент від папського нунція, підписаного наступного дня [5, р. 276]. Разом з ним в кінці червня 1674 р. був відправлений референдарій короля Кіпріан Павло Бржостовський (помер у 1688 р.), щоб підтвердити мир з московитами [18, с. 45]. Цікаво, що цей Бржостовський був членом Андрусівської комісії, яка у вересні 1674 р. збиралась у с. Кадзині, з метою проведення переговорів про умови Андрусівського миру (1667) та забезпечити допомогу Московії у випадку нападу турків на Польщу [5, р. 276]. Шлях Педро Куберо пролягав через Вільно на Смоленськ, і кордон Литви та Московії він перетнув взимку 1674 р. На землях Московії Куберо побачив, що селяни живуть в маленьких дерев'яних хатках із вогнищем посередині, в якому постійно спляють дрова, підтримуючи жар, при цьому все перебувало в диму. В цих хатках одночасно жила вся худоба: кури, телята, корови, свині, вівці. Від цього люди в помешканнях були брудні та «свинячі» на вигляд, як каже сам автор, вдягнуті в шкури овець, баранячі та оленячі, а сморід стояв такий, що його «не порівняти з мертвими собаками». Там же він стикнувся з квасом, що робили з висівок, і смердів він так, що довелося закривати носа. Дали йому спробувати і «горальки» (горілки), але місцеві п'ють її з таким смаком, що «немає кращої речі на світі» [10, р. 188]. А спосіб життя «селян настільки варварський, мерзенний, що серед варварських народів світу я не бачив більшого ніж цей». Він зробив припущення, що могло бути від слабкої комунікації з іншими народами, бо не лише заборонено входити іноземцям в це царство, а й той, хто входить (навіть посланець), то йому не дозволяють вийти, а той, що виходить, то йому дозволяють повторно входити, лише з вимогою служити Царю [10, р. 188]. Самі московіти не мають права виходити за територію царства, це дозволялося лише послам та посланцям царя. І полишати дороги, вирубані сокирами, небезпечно, бо можна померти в хащах, оскільки місцевість навкруги безлюдна. Всі головні дороги мають стражників, особливо на кордонах царства. Оскільки усюди безкрай ліс, то місцин для проживання мало, лише на полянах, де засівають пшеницю та овочі, звиклі до морозів. І все «царство Московське, то є суцільний ліс» [10, р. 188–189]. Імовірно, в даному випадку Педро Куберо описував білоруський етнос, що на той час підпорядковувався Московії [18, с. 45]. Куберо дістався міста і фортеці Смоленськ, що стоїть на берегах Дніпра. Однак, за свідченням іспанця, місцеві називали річку інакше – Невель (зараз таку назву має озеро та місто в Псковській області Російської Федерації; скоріш за все, це або «невель», слово, яке

походить з фінської мови і означає «водоймище; ріка; болото», або ж «небелъ», що в польському діалекті староруської мови означало «один з видів болота»). Цікаво, що в Смоленську Куберо став свідком контрабанди американського тютюну, який намагалися ввезти польські купці, що їхали на закупівлю хутра куниці та соболя. Але ввезення тютюну було царським указом заборонено під острахом смерті. За це їм відрізали вуха. І яким би не був наказ, його в точності виконають, бо «найбільше вони поважають лише свого Царя» [18, с. 45]. А сама ж ріка Дніпро у книзі Педро Куберо «веде свій потік на південь, омиваючи землі Козасію, людності дуже жорстокої і хороброї, та впадає в Понт Евксінський, або Озеро Меотійське цих Козакос, по іншому званих Балакос, або Іетас; а це люди такі, що наводять страх, і хоробрі, з тих, що є в тому регіоні; і сторона, до якої вони приєднуються, вважає щасливцями Генералів, оскільки [це додає] впевненості у перемозі; вони тримають нейтралітет...» [1, р. 176; 10, р. 190; 18, с. 45]. Однак, не зовсім зрозуміло, що за назви «Балакос» та «Іетас/Хетас» використовує Куберо, можливо, він помилково долучає до козаків «валахів» та «гетів», взявши ці назви з якихось давніх творів, в яких розповідалося про ці місцевості. Але Куберо все ж, оминаючи Україну, проходив іншим шляхом, але теж через небезпечні місцевості, де за кілька років до того у 1670–1671 рр. повстав донський козак Стенька Разін, якого, тим не менш, він назвав «Хрістофор Абаслін Разін», і який під час селянського повстання захопив та зруйнував Астрахань. З Москви шлях Педро Куберо пролягав річками через поселення Моркуч, Коломна до ріки Оки, Сергієвський Богоявленський Старо-Голутвінський монастир, Новосьолкі, Рязань, Папіно, потім Казімогрот, за яким починалась азійська Татарія. Далі йшов через Коп [Копаново], Муром, де проживали мордвини, Новгород, Козьмодем'янськ, Казань, Самара, Сизрань, Саратов, там проживали також фіно-угорські народи – мордва, а також монгольський народ – калмики. І в кінці-кінців прибув до Астрахані, малонаселеного тоді містечка. Тобто він також, як і в описі Хуана Персидського, здолав Волзький шлях і теж в обхід земель України, бо це єдиний шлях, який мав найменше кордонів і не пролягав через турецько-татарські землі. Імовірно, саме авторитарний і деспотичний режим московських царів вимагав, щоб всі купці йшли обов'язково через Москву, а тоді виходить, що це взагалі був єдиний оптимальний маршрут з Північної та Східної Європи на Кавказ і в Іран. Педро Куберо також спростував відомості давніх та сучасних йому карт, де зображувались береги цієї річки безлюдними, а вони, насправді, виявились дуже густо заселеними, тому він так докладно описав свій шлях по ній, згадуючи численні назви поселень і народів. Більшість назв він записував через перекладача, тож вони містять багато помилок [18, с. 46]. Тут важливо наголосити, що у 17 ст. Волзький шлях став для купців найбільш безпечним і ним же, з тієї ж причини, користувались послі різних держав, і, можемо припустити, що з цим, частково, і пов'язане стрімке піднесення Московської держави у 2 пол. 17 ст.

У 1661 році в Іспанії Хуліан де Паредес починає видавати на періодичній основі першу іспанську газету під назвою «Нова газета про політичні, військові

події...» [2]. Під назвою «Чергові новини про північні події» («Nuevas ordinarias de los sucesos del Norte») зусиллями Себастьяна де Армендаріса з 1683 р. по 1696 р. почало виходити періодичне видання (рис. 8), яке було продовженням «Чергової мадридської газети» («la Gazeta ordinaria de Madrid»; 1677–1680), яка в свою чергу була продовженням «Нової газети» Хуліана де Паредеса («Relación o Gazeta nueva...», 1661–1663; після 1697 р. також відома як «Мадридська газета» (Gazeta de Madrid)).

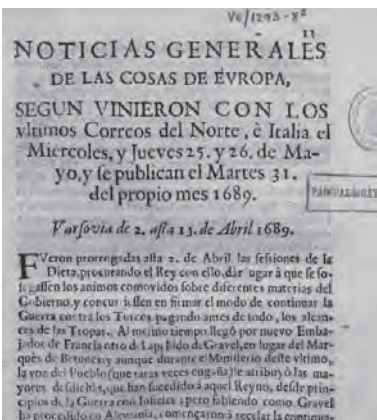
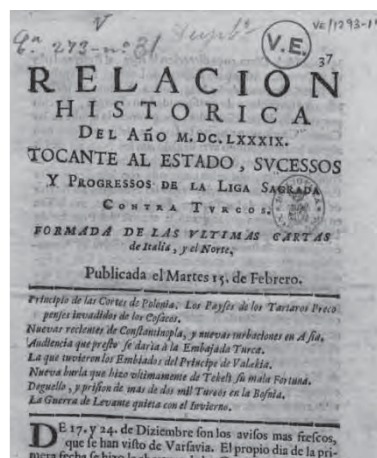
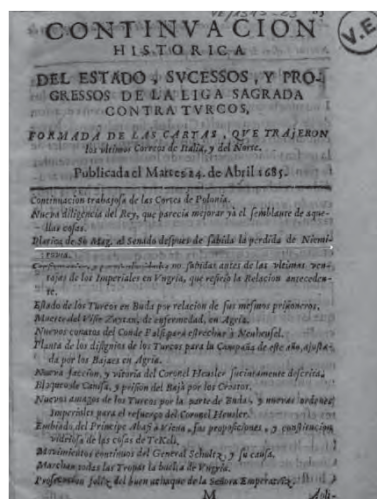

Рисунок 8. Примірники газет з різними назвами, що умовно об'єднані назвою «Чергові новини про північні події» (виходили з 1683 р. по 1696 р.)

Перший номер «Чергових новин про північні події», опублікований 16 листопада 1683 року, повідомляв про успіхи військ Ліги проти турків та представляв листи польського короля, в яких він сповіщав Папу Римського, венеціанського дожа і капітан-генерала Нідерландів про перемогу над османами у битві під Віднем. Всі наступні видання (маючі різні назви) містять численні згадки про Україну, козаків та військові дії, які велися на території України (більше 50% видань містило подібні згадки). Нами сформовано перший реєстр (онлайн базу даних) всіх таких згадок, при цьому вказується дата видання, переклад основного змісту новини і посилання на відсканований оригінал газети [19]. На момент написання цієї статті в базі даних наявні 135 іспанських газет, де містяться «новини», «звістки», як правило, від «кореспондентів» з Варшави, Львова або, рідше, з Відня чи Стамбула тощо [16]. Але наповнення реєстру буде продовжуватись.

Узагальнюючи викладене, маємо сказати, що іспаномовні нарративні джерела 17 ст. про Східну Європу, Україну і козаків є різними за видами, темами і точністю інформації, яку вони містять. Більшість джерел можна віднести до другорядних, таких, що містять інформацію з других або третіх рук, часто дуже спотворену, особливо, коли мова йде про дати або власні назви – імена людей, етноніми, гідроніми тощо (частково це також і проблема транскрибування звуків і літер кириличного алфавіту 17 ст. латиницею). Хоча є також джерела, які складені свідками або очевидцями подій (монах Оттавіо Сап'єндза, граф Фернан Нуньєс, місіонер Педро Куберо Себастьян), але і вони використовували в своїх творах праці попередніх письменників чи істориків. Важливо відзначити, що у 2 пол. 17 ст. в Іспанії з'являються такий новий вид нарративних джерел як преса (періодичні видання, газети), і завдяки введенню в науковий обіг цих джерел стане можливим прослідкувати: по-перше, звідки поширювалась інформація, де знаходились «кореспонденти», яку роль грали чутки, скільки часу витрачалося на шлях новини від дати події до дати публікації, чи відповідають дійсності дати подій та самі події, чи не заангажовані такі новини; а по-друге, як спотворювалась інформація, долаючи шлях через всю Європу, як вона змінювалась, за яким принципом відбиралась, але це вже питання, скоріше не історичної науки, а історії соціальних комунікацій. Зазначимо, що важливу роль в Іспанії у формуванні уявлення про Україну та Східну Європу склали переклади з латини або італійської мови праць відомих вчених та істориків 16–17 ст., їх творами послуговувались протягом десятиліть і навіть століть. Виявлено також так звані «мандрівні» сюжети, тобто такі, що кочували з книги в книгу або у документи майже без змін, що вказує на слабку поінформованість деяких іспаномовних авторів про події на землях України в 17 ст. Оскільки дана розвідка лише започатковує пошук іспаномовних нарративних джерел про Україну, то в подальшому потрібно продовжити пошук нових джерел (особливо, кінця 16 ст. – 1 пол. 17 ст.), зробити їх бібліографічний опис, розширити перелік відомих текстів, навести як мінімум короткій зміст тих частин тексту, де згадуються Україна і події на її території, а як максимум – зробити повні переклади таких текстів. В більш дальній

перспективі потребують досліджень джерела 18 ст., однак з огляду на значно більший об'єм видань, які тоді виходили, особливо газет, ця справа потребуватиме більш ґрунтовного підходу та формування і обробки великої бази даних.

Список використаних джерел

1. Breve relación de la peregrinación que ha hecho de la mayor parte del mundo Don Pedro Cubero Sebastián predicador apostolico... Su religion ritos, ceremonias... Con el viage por tierra, desde España, hasta las Indias orientales. – Madrid, Infançon, 1680.
2. Gazeta nueva de los sucesos políticos, y militares de la mayor parte de Europa... – [?]: por Julian de Paredes, 1661.
3. Gonzalo de Cespedes y Meneses. Primera parte de la Historia de D. Felipe el IV. – Lisboa, 1631.
4. La Sicilia del '600. Nuove linee di ricerca. – Palermo: Associazione Mediterranea, 2012.
5. Marta Piñat-Zuzankiewicz. El misionero aragonés Pedro Cubero Sebastián en Polonia: un relato del viaje realizado en 1674 // Itinerarios. – núm. 24. – 2016. – P. 264–280.
6. Mathias Tytlewski. Narratio de praeliis gestis inter Polonum, et Turcam annis 1620 & 1621. – Matriti: apud Tomam Iunti, 1623.
7. Mathias Tytlewski. Relacion diaria de las guerras tenidas entre polacos y turcos por los años 1620 y 1621. – Madrid: por Tomas Iunti, 1623.
8. Miniatures VII – Ottomans : The classical age // The Topkapi Palace Museum. [El. resourc]. – Access mode: <http://kilyos.ee.bilkent.edu.tr/~history/topkapi.html> – Title from the screen.
9. Octavio Sapiencia. Nuevo tratado de Turquia: con una descripción del sitio y ciudad de Constantinopla, costumbres del gran Turco, de su modo de gouierno ... martyrios de algunos martyres, y de otras cosas notables. – Madrid: por la viuda de Alonso Martin, 1622.
10. Peregrinacion del mundo, del doctor D. Pedro Cubero Sebastian, predicador Apostolico. Dedicada al excelentissimo señor S. Fernando Ioachin Faxardo... – Napoles: por Carlos Porsile, 1682.
11. Relación de avisos de todo lo que ha scvedido en Roma, Napoles, Venecia, Genova, Sicilia, Francia, Alemania, Inglaterra, y Malta... [El. resourc]. – Lima: por Francisco del Canto, 1618. – Access mode: <http://bvirtual.bnpp.gov.pe/bnp/faces/pdf/memoria/34/index.html#1>
12. Relaciones de Don Juan de Persia sobre las cosas notables de Persia. – Madrid: Juan de Bostillo, 1604.
13. Relaciones universales del mundo de Juan Botero, Primera y Segunda parte... – Valladolid: por los Herederos de Diego Fernández de Córdoba, 1603.
14. Taracha C. Descripción española de la Polonia de los años 70 del siglo XVII // Investigaciones Históricas. Época Moderna y Contemporánea. – 1995. – P. 195–207.
15. Асташкин Р.С. Волжский путь на Восток в «Известиях» Дона Жуана. – 2016. – Т. 18, № 3. – С. 5–11.
16. В Інтернеті з'явилися всі іспанські газети XVII ст. про Україну // Історична правда. – 10.03.2017. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2017/03/10/149596/> – Назва з екрану.
17. Гайворонский О. Повелители двух материков. Том. I: Крымские ханы XV–XVI столетий и борьба за наследство Великой Орды. – Киев – Бахчисарай: Оранта, Майстерня книги, 2007.
18. Купрієнко С. Педро Куберо Себастьян: перша навколосвітня подорож у східному напрямку // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. № 3(130). 2016. С. 43–49.
19. Купрієнко С.А. База даних «Іспанські газети 17 ст. про Україну та козаків» // Airtable. – Режим доступу: <https://airtable.com/shrQo5V8QqvK8eLNo>
20. Россия и Европа глазами Орудж-бека Баята – Дон Жуана Персидского. – СПб: СПбГУ, 2007.
21. Стемпень Б. Джованні Ботеро і його «універсальні реляції»: роль і значення праці для розуміння повсякденного життя давніх європейців [Електронний ресурс] // Вісник Львівського університету. Серія : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2014. – Вип. 8. – С. 9–19. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlukbit_2014_8_4
22. Таїрова-Яковлева Т. І. Літопис Самійла Величка: до питання про нове академічне видання // Український історичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 190–198.

References

1. Breve relación de la peregrinación que ha hecho de la mayor parte del mundo Don Pedro Cubero Sebastián predictor apostolico... Su religion ritos, ceremonias... Con el viage por tierra, desde España, hasta las Indias orientales. – Madrid, Infançon, 1680.
2. Gazeta nueva de los sucesos políticos, y militares de la mayor parte de Europa... – [?]: por Julian de Paredes, 1661.
3. Gonzalo de Cespedes y Meneses. Primera parte de la Historia de D. Felipe el IV. – Lisboa, 1631.
4. La Sicilia del '600. Nuove linee di ricerca. – Palermo: Associazione Mediterranea, 2012.
5. Marta Piłat-Zuzankiewicz. El misionero aragonés Pedro Cubero Sebastián en Polonia: un relato del viaje realizado en 1674 // Itinerarios. – núm. 24. – 2016. – P. 264–280.
6. Matthias Tytlewski. Narratio de praeliis gestis inter Polonum, et Turcam annis 1620 & 1621. – Matriti: apud Tomam Iunti, 1623.
7. Mathias Tytlewski. Relacion diaria de las guerras tenidas entre polacos y turcos por los años 1620 y 1621. – Madrid: por Tomas Iunti, 1623.
8. Miniatures VII – Ottomans : The classical age // The Topkapi Palace Museum. [El. resourc]. – Access mode: <http://kilyos.ee.bilkent.edu.tr/~history/topkapi.html> – Title from the screen.
9. Octavio Sapiencia. Nuevo tratado de Turquía: con una descripción del sitio y ciudad de Constantinopla, costumbres del gran Turco, de su modo de gobierno ... martyrios de algunos martyres, y de otras cosas notables. – Madrid: por la viuda de Alonso Martin, 1622.
10. Peregrinacion del mundo, del doctor D. Pedro Cubero Sebastian, predicador Apostolico. Dedicada al excelentissimo señor S. Fernando Ioachin Faxardo... – Napoles: por Carlos Porsile, 1682.
11. Relación de avisos de todo lo que ha sucedido en Roma, Napoles, Venecia, Genova, Sicilia, Francia, Alemania, Inglaterra, y Malta... [El. resourc]. – Lima: por Francisco del Canto, 1618. – Access mode: <http://bvirtual.bnpp.gov.pe/bnp/faces/pdf/memoria/34/index.html#1>
12. Relaciones de Don Juan de Persia sobre las cosas notables de Persia. – Madrid: Juan de Bostillo, 1604.
13. Relaciones universales del mundo de Juan Botero, Primera y Segunda parte... – Valladolid: por los Herederos de Diego Fernández de Córdoba, 1603.
14. Taracha C. Descripción española de la Polonia de los años 70 del siglo XVII // Investigaciones Históricas. Época Moderna y Contemporánea. – 1995. – P. 195–207.
15. Astashkyn R.S. Volzhskiy put na Vostok v «Yzvestiyakh» Dona Khuana. – 2016. – T. 18, № 3. – S. 5–11.
16. V Interneti zavylysiya vsi ispanski hazety XVII st. pro Ukrainu // Istorychna pravda. – 10.03.2017. – Rezhym dostupu: <http://www.istpravda.com.ua/short/2017/03/10/149596/> – Nazva z ekranu.
17. Haivoronskiy O. Poveletely dvukh materykov. Tom. I: Krymskoye khany XV–XVI stoletiy i borba za nasledstvo Velykoi Ordyy. – Kyev – Bakhchysarai: Oranta, Maisternia knyhy, 2007.
18. Kupriienko S. Pedro Kubero Sebastian: persha navkolosvitnia podorozh u skhidnomu napriamku // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia. № 3(130). 2016. S. 43–49.
19. Kupriienko S.A. Baza danykh «Ispanski hazety 17 st. pro Ukrainu ta kozakiv» // Airtable. – Rezhym dostupu: <https://airtable.com/shrQo5V8QqvK8eLN0>
20. Rossiya y Evropa hlazamy Orudzh-beka Baiata – Don Zhuana Persyidskoho. – SPb: SPbHU, 2007.
21. Stempien B. Dzhovanni Botero i yoho «universalni reliatsii»: rol i znachennia pratsi dlia rozuminnia povsiakdennoho zhyttia davnikh suspilstv [Elektronnyi resurs] // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya : Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informatsiini tekhnologii. – 2014. – Vyp. 8. – S. 9–19. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlukbit_2014_8_4
22. Tairova-Yakovleva T. G. Litopys Samiila Velychka: do pytannia pro nove akademichne vydannia // Ukrainnyi istorychnyi zhurnal. – 2012. – № 2. – S. 190–198.

Kupriienko S. A., PhD, researcher of the NHUH scientific publishing department (Kyiv, Ukraine), kupriienko@nmiu.com.ua

Cossacks, Ukraine and Eastern Europe in Spanish sources of the 17th century

A historiographical and source analysis of Hispanic narrative sources of the 17th century are made. Varieties of sources and their essential shortcomings are determined. «Vagrant» stories about Ukraine, which were used by the Spaniards for a long time, are detected. Spanish authors who were eyewitnesses and witnesses

of events in Eastern Europe are identified. Spanish newspapers as a new source on the history of Ukraine are selected. The need to make translations into the modern Ukrainian language as those sources that were translated into the Old Ukrainian language in the 18th century, as well as those that had never been translated before, was stressed.

Keywords: Spain, Cossacks, travelers, Muscovy, narrative sources, Poland, Eastern Europe, Ukraine.

* * *

УДК 930.1 (44: 477) «15/17»

Луняк Є. М.,
доктор історичних наук, доцент, професор
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя (Україна, Ніжин),
lunyaek@ua.fm

ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ТВОРЧОСТІ ВОЛЬТЕРА

У статті здійснено комплексний аналіз творчості Вольтера, або Франсуа-Марі Аруе (1694-1778), на тлі історичних взаємин України та Франції. Йдеться насамперед про такі його роботи як «Історія Карла XII» (1731), «Анекдоти про царя Петра Великого» (1748), «Досвід про звичаї та дух націй» (1756), «Історія Російської імперії за Петра Великого» (1759). Розглянуто стан ознайомлення французької громадськості з перебігом подій в Україні у XVIII ст., проаналізовано причини цікавості французьких сучасників до постаті Івана Мазепи, козаків і Запорозької Січі. Особливу увагу звернуто на історичну легенду про те, що Мазепа був вигнаний з Польщі через перелоб з однією панянкою, а саме отримав покарання, будучи прив'язаним до дикого коня. Ця легенда стала популярною в Європі саме завдяки Вольтеру.

Ключові слова: Вольтер, Україна, Франція, козаки, Іван Мазепа, Запорозька Січ.

Хоча історія українського козацтва ставала нерідкою темою на сторінках праць французьких просвітителів, жоден з цих авторів не здобув такої популярності й не викликав такого ажіотажу у Європі, як Вольтер. Однією з перших праць, де він розглядав українське минуле та діяльність козаків, стала досить невелика за обсягом «Історія Карла XII», що побачила світ у 1731 р. Цей твір був одним з перших досліджень Вольтера, або Франсуа-Марі Аруе (1694-1778), на історичному поприщі. Зауважимо, що ця книга була перекладена й опублікована російською мовою [3].

Виходячи зі своєї концепції, що історія неодмінно повинна вчити, просвітник обрав постать цього шведського короля, щоб на його прикладі дати урок всім іншим монархам щодо мінливості їхньої долі, яка може супроводжуватися різким переходом від цілковитого обожнювання та плазування до загального осуду й кепкування. Водночас своїм твором мислитель протиставляв мудрість і розум черствому егоїзму шведського володаря, його сліпій ненависті, пихатості, упертості та самовпевненості. Задум написати «Історію Карла XII» з'явився у Вольтера ще під час його подорожі до Англії (1726–1729) [1, с. 84; 12, с. 261–265]. Філософ був широ захоплений суспільним ладом цієї держави й вважав, що заперукою її процвітання є обмеженість королівської влади та набагато більша демократичність правління, на відміну від абсолютизму у Франції та більшості інших країн Європи.

В основу свого бачення подій Вольтер покладав тверде переконання, що короновані особи суть прості люди з коронами на голові, які в силу обставин опинилися при владі, а не Богом визначені правителі. «Історія Карла XII» мала стати своєрідним нагадуванням